

ВІДГУК

офіційного опонента на дисертацію **Бичковського Євгена Леонідовича** на тему: **«Науково-практичний коментар в правовій системі України»**, подану на здобуття наукового ступеня доктора філософії (кандидата юридичних наук) за спеціальністю 12.00.01 – теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень. Галузь знань 08 Право

Обрана дисертантом тема є практично та теоретично значимою, адже в умовах реформування різноманітних сфер життєдіяльності суспільства обумовлює необхідність розширення уявлень про формальний вираз права. Актуальність аналізованого дослідження обумовлюється наступними факторами:

- визнанням різноджерельності сучасного права та його формування через соціальні канали;
- розкриттям сутності джерел права як багатоаспектної категорії;
- визначенням ролі юридичної доктрини та такого її різновиду як наукове коментування в системі джерел права;
- аналізом наукового коментування як способу участі науковців у процесі упорядкування суспільних відносин;
- необхідністю формування теоретико-методологічних засад пізнання наукових коментарів;
- аналізом ефективності використання коментарів для досягнення мети правового регулювання;
- з'ясуванням значення наукового коментування для юридичної практики;
- дослідженням сутності, місця та соціальної ролі науково-практичних коментарів у правовій системі;

- відсутність комплексних наукових досліджень поняття та природи науково-практичного коментаря і його ролі в системі джерел права України.

Виокремлені дисертантом завдання надали можливість досягти мету наукового дослідження – з'ясування юридичного характеру, властивостей, особливостей науково-практичного коментаря у правовій системі України (с. 23 дисертації). Основними з них є розкриття методологічних засад дослідження; встановлення історичних складових формування науково-практичного коментаря; визначення його ролі і місця в системі юридичних джерел права, обґрунтування поняття, ознак та видів науково-практичного коментаря як форми виразу юридичної доктрини; виявлення особливостей його змісту, структури та форми; порівняння співвідношення науково-практичного коментаря та актів конкретизації і тлумачення права; виявлення нормативного потенціалу науково-практичних коментарів у правотворчій та правозастосовній діяльності; формулювання особливостей формального закріплення та юридичного визнання результатів науково-практичного коментування в Україні.

На основі використання загальних теоретичних принципів наукового пізнання, дослідницьких підходів та методів дисертантом обґрунтовано ідеї та положення, які складають наукову новизну та відображають авторський внесок у досліджувану проблему.

Аналіз положень наукової новизни надає можливість підтвердити вірність висновку дисертанта про те, що дисертаційне дослідження є одним із перших, в якому здійснено загальнотеоретичний аналіз сутності науково-практичного коментаря та визначено його місце в правовій системі України. Особливої уваги заслуговують ідеї, обґрунтовані уперше щодо авторського бачення науково-практичного коментаря на категоріальному рівні (с. 25), з'ясування співвідношення термінів «доктринальний текст» та «доктринальний акт», введення до наукового обігу поняття узгодженого

науково-практичного коментаря нормативно-правових актів України та поняття юридичної композиції науково-практичного коментаря (с. 26). Практичного значення мають обґрунтовані дисертантом пропозиції щодо внесення змін до нормативно-правових актів.

Мають значний ступінь наукової новизни і положення, які удосконалено та торкаються класифікації юридичних джерел права, категоріального апарату юридичної науки, а також положення, що набули подальшого розвитку щодо публічно-правової легалізації науково-практичного коментаря та структурування його роз'яснень (с. 27).

Ідеї та положення дисертаційного дослідження Є.Л. Бичковського оприлюднені на засіданні кафедри теорії та історії держави і права Міжнародного гуманітарного університету; в статтях опублікованих у фахових наукових виданнях, у тому числі одній - у зарубіжному та тезах доповідей на міжнародних та всеукраїнських конференціях.

Логічною та послідовною є структура дисертаційної роботи Є.Л.Бичковського. Розділ 1 присвячено аналізу загально-теоретичних та історичних підвалин розуміння науково-практичного коментаря. Особлива увага дисертантом приділена встановленню методологічних засад дослідження. Виходячи із розуміння самої методологічної основи та її значення (с.30-31 дисертації), визнання вторинності наукового коментаря (с.31), дисертантом в якості методологічної основи дослідження визначено загальні теоретичні принципи наукового пізнання, дослідницькі підходи, методи та способи пізнання досліджуваного предмета (с.31). Цілком вірним є твердження дисертанта щодо залежності принципів пізнання від особливостей застосовуваних наукових підходів, у роботі застосовано формально-логічний (с.33), історичний, синергетичний (с.34), функціональний (с.35), системний (с.36), порівняльно-правовий (с.37), антропологічний (с.38), герменевтичний (с.39) підходи. Результатом їх застосування стало результатом твердження дисертанта про те, що важливим

у теоретичному аспекті є визначення юридичної природи науково-практичного коментаря та його місця в системі джерел права України.

Об'єктивність отриманих дисертантом результатів підтверджується застосуванням системи методів. Серед загальних методів мислення застосовано методи спостереження, дескрипції, узагальнення (с.41), серед загальнонаукових методів пізнання - діалектика, аналіз, синтез, абстрагування, індукція, аналогія (с.42-43). За їх допомогою досліджувались об'єктивні історичні, соціальні, системні закономірності розвитку та організації науково-практичного коментування законодавства (с.43). Завдяки використанню спеціально-наукових методів теорії держави і права - історико-правового, логіко-семантичного, герменевтичного, формально-догматичного, порівняльно-правового (с.43), забезпечено всебічний підхід до вивчення наукового коментаря, прогнозування тенденцій його розвитку та напрямків його удосконалення.

Цілком вірним є твердження дисертанта про те, що розкриття сутності науково-практичного коментаря як особливої складової джерельної бази сучасного права неможливе без історичного контексту (с.44). Дисертантом простежено історію становлення уявлень про наукове коментування через характеристику коментування Стародавнього Сходу як первинного філософського способу осмислення дійсності (с.45), філософії Китаю (с.46), коментарі Тори, які вплинули на єврейську культуру (с.46), коментування Давньої Греції (с.49), процес наукового коментування у Стародавньому Римі, де поряд з писаним правом існувало *interpretatio* юристів (с.49-51).

Важливим у практичному значенні є аналіз особливостей становлення доктрини як джерела права у межах континентальної та англо-американської сім'ї (52-58).

Самостійним напрямком дослідження у Розділі 1 є визначення місця доктринальних текстів у системі юридичних джерел права. З цією метою дисертантом проаналізовані відмінності категорій доктринального тексту та

доктринального акту (с. 61-62), обґрунтовується визначення науково-практичного коментаря (с.63) та з'ясовано його структурні та композиційні особливості (ст.64). В результаті визначення поняття, ознак та різновидів джерел права (с.66-68), дисертантом виокремлена категорія "м'яке право" (с.73-75), завдяки якій визначено місце наукової доктрини серед джерел права. Аналізуючи наукові підходи до характеристики джерел, дисертантом виокремлюються такі компоненти системи юридичних джерел, як акти жорсткого права як офіційні акти, прийняті компетентними органами держави (с.77-78), та акти м'якого права, тобто наукові тексти, що характеризуються науковістю, диспозитивністю та рекомендаційним характером (с.78-79) до яких належить і правова доктрина. Дисертантом обґрунтовано власне бачення доктринального акту як оформленого і опублікованого у вигляді мутуального юридичного тексту наукового витвору, який містить цілісне науково-практичне коментування правового акта та належить до актів м'якого права та з'ясовано основні ознаки цієї категорії (с.78-79).

Розділ 2 присвячений обґрунтуванню поняття та структури науково-практичного коментаря та його співвідношення із суміжними правовими категоріями.

Визначаючи етимологічне значення категорії "акт" (с. 84-85), доктринальні підходи до розуміння категорії "правовий акт" (с.85-88), дисертантом запропоновано власне розуміння науково-практичного коментаря та визначено його природу як письмового правового акту м'якого права та одного із рекомендаційних джерел права (с.89-94). Оскільки ця категорія пов'язується із юридичним текстом, дисертантом досліджено і це поняття (с.93-95). Е.Л.Бичковським обґрунтовано основні критерії класифікації науково-практичних коментарів за юридичною силою коментованих правових актів; за предметною сферою; кількісним складом суб'єктів створення; за формами закріплення, характером та природою

правових приписів (с.96-98). Дисертантом обґрунтовано власне визначення науково-практичного коментаря та виокремлено його ознаки (с.98-99).

Важливого значення для характеристики сутності та природи науково-практичного коментаря має виокремлення особливостей компоновки його змісту, структури та форми. Дисертантом проаналізовано особливості структури та змісту монографії та наукової статті (с.103-104), проаналізовано формальні, реквізитні складові наукового коментаря (с.107-109). Особлива увага приділена функціональній характеристиці науково-практичного коментаря та визначенню його ефективності (с.109-110), а також характеристиці особливостей мови нормативно-практичного коментаря (с.110-112).

Практично значимим є дослідження структури актів тлумачення, яка складається із вступу, основної частини та висновків (с.112-114), критеріїв ясності, точності, простоти та ефективності науково-практичного коментаря (с. 114-115) та вимог законності, обґрунтованості, справедливості, доцільності (с.115-116). Обґрунтовується авторське бачення категорії "структура науково-практичного коментаря" (с.115) та його композиційна характеристика, яка включає компоненти змісту, форми, функціональності, мови (с.115-116).

Досить багато виникаючих питань знімає підрозділ 2.3, присвячений особливостям співвідношення науково-практичного коментаря з конкретизацією і тлумаченням права. Аналізуючи категорії коментар, конкретизацію та тлумачення (с.119-123), дисертант робить вірний висновок про те, що науково-практичні коментарі є частиною механізму правового регулювання, спрямованою на упорядкування суспільних відносин, виконуючи специфічну роль у регулюванні діяльності суб'єктів (с.123). Підсумовуючи аналіз співвідношення коментаря, конкретизації та тлумачення, дисертант стверджує, що науково-практичний коментар є самостійною категорією юриспруденції, що має особливу функціональну

спрямованість, форму вираження та значення у правовому впливі на суспільні відносини (с.131).

Розділ 3 націлений на визначення особливостей використання науково-практичного коментаря у правовій системі України. Одним із аспектів цих особливостей є визначення ролі та нормативного потенціалу науково-практичного коментаря у правотворчій і правозастосовній діяльності в Україні. Дисертант стверджує, що завдяки коментарю відкриваються всі можливі та приховані смисли і значення, а також моделі належного втілення в життя правових приписів (с. 134), він сприяє формуванню нових правових інститутів (с. 134), забезпечує пояснення дискусійних проблем (с. 135), формує методологічне підґрунтя втілення правових норм у життя (с. 135), формує суддівське уявлення у конкретних справах щодо правових явищ, правовідносин, правового статусу суб'єктів права (с. 136), деталізує особливості зв'язку коментованих норм з іншими актами (с. 136).

В дисертації з'ясовано значення науково-практичного коментаря для правозастосовної діяльності, адже він є основою з'ясування сутності та пояснення окремих положень права (с.137), сформовано теоретично обґрунтований напрям переводу абстрактної юридичної норми в конкретне правило (с. 137), розкрито значення оціночних понять та термінів (с. 138), досліджує функцію прив'язки юридичного формалізму до конкретних життєвих умов (с. 139), визначено роль коментування як засіб подолання прогалин (с. 140), розкриття значення термінів та понять (с. 143).

В результаті робиться висновок про те, що науково-практичний коментар є не лише невід'ємною частиною правового життя нашої держави, а і феноменом, розкриття суті якого наближає до розуміння сутності права (с. 148). В якості перспективного механізму використання науково-практичних коментарів визначено новітні інформаційно-комунікаційні технології. Як такі дисертантом визначено переваги Інтернету (с. 149-151), інформаційних

технологій, що забезпечують комунікацію влади та суспільства (с.152), видання електронної версії науково-практичного коментаря (с.157-158).

Підрозділ 3.3 присвячений формальному закріпленню та юридичному визнанню результатів науково-практичного коментування в Україні. Дисертантом досліджено співвідношення первісної та похідної формалізації (с.169), визначено особливості легалізації (с.170-174), легалізації положень науково-практичних коментарів у публічно-правовій та приватно-правовій сферах (с.175-179).

Наукове та практичне значення дисертації полягає у тому, що сформульовані в ній пропозиції та висновки можуть бути використані у науковій сфері – для подальшого дослідження питання про сутність джерел і форм права, ролі і місця наукового коментування в юридичній діяльності; у сфері правозастосування – при формуванні уявлень про форми права; у освітній діяльності – при викладанні навчальних та спеціалізованих курсів.

Основні положення, теоретичні висновки та практичні рекомендації, що містяться в дисертації, висвітлені автором у 10 публікаціях; з яких 6 наукових статей: 5 надруковано у фахових виданнях України з юридичних наук, 1 в зарубіжному науковому періодичному фаховому виданні; 4 тезах доповідей на всеукраїнських та міжнародних науково-практичних конференціях.

Зміст автореферату та основні положення дисертації є аналогічними. Дисертаційну роботу та автореферат оформлено згідно встановлених законодавством вимог.

Разом з вищевказаним необхідно звернути увагу на те, що подана дисертація, як і інші творчі роботи, не позбавлена певних недоліків. Особливо враховуючи комплексність та масштабність дослідження. Деякі із сформульованих висновків, пропозицій та рекомендацій є дискусійними чи такими, що потребують додаткового пояснення.

1. Автором акцентовано на використанні низки теоретичних принципів наукового пізнання та дослідницьких підходів, які в сукупності складають методологічну основу дослідження (с. 23), однак, вони лише згадані, а їх роль у процесі дослідження не виокремлена. Це, на нашу думку, дещо спрощує методологічні аспекти аналізу науково-практичного коментаря у правовій системі України.

2. На нашу думку, потребує уточнення авторське визначення науково-практичного коментаря в аспекті узгодженості наукових поглядів та концептуальних висновків, можливості підготовки наукових коментарів практиками правової сфери та націленості таких актів на визначення сутності письмових правових актів.

3. Ідея дисертанта про угоджений науково-практичний коментар суттєво скорочує можливості науковців брати участь у створенні наукових коментарів, надаючи право на їх створення лише Національній академії правових наук, адже функціонують і такі установи, як Інститут держави і права ім. В.М. Корецького, Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Національна академія наук України, Одеська юридична академія, які мають достатній науковий потенціал для створення наукових коментарів діючого законодавства.

4. Виходячи із назви роботи більше уваги, на нашу думку, слід було б приділити аналізу місця науково-практичного коментаря в структурі елементів правової системи України, його взаємодії та взаємозалежності з іншими складовими правової системи, оскільки ці питання розкриті в роботі тезисно.

5. В дисертаційній роботі вживають терміни науково-практичний коментар, науковий коментар, доктринальний коментар, нормативно-науковий коментар, що потребує уточнення авторської позиції щодо їх співвідношення.

Висловлені зауваження підтверджують складність обраної дисертантом теми та не мають істотного впливу на загальну позитивну оцінку роботи Бичковського Євгена Леонідовича, яка має самостійний творчий характер, наукову новизну та практичну цінність.

Викладене вище надає підстави стверджувати, що дисертація Бичковського Євгена Леонідовича на тему: «Науково-практичний коментар в правовій системі України» виконана на належному науково-теоретичному рівні, в якій отримано нові обґрунтовані результати, які вирішують конкретне завдання.

Дисертаційна робота має важливе значення для науки теорії держави і права, відповідає вимогам п.п. 9,11 Порядку присудження наукових ступенів, затвердженого Постановою Кабінету Міністрів України від 24 липня 2013 р. №567, а її автор - Бичковський Євген Леонідович – заслуговує на присудження наукового ступеня кандидата юридичних наук за спеціальністю 12.00.01 - теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень.

Офіційний опонент:

**доктор юридичних наук, професор,
завідувач кафедри теорії права та держави
юридичного факультету
Київського національного
університету імені Тараса Шевченка**

С.В. Бобровник

Підпис засвідчую
Вчений секретар НДЧ
КАРАУЛЬНА Н.В.
16.05.2018р.

